DOI: 10.7816/idil-03-11-08

AHMET MİDHAT VE DAĞARCIK MECMUASI ÜZERİNE BAZI TESPİTLER

Koray Sarıdoğan [1]

ÖZET

Tanzimat ile birlikte her alanda değişimler yaşayan Osmanlı'nın edebiyat sahnesinin önemli isimlerinden Ahmet Midhat Efendi, ağırlıklı olarak edebi eserleriyle anılmıştır. Aynı zamanda Türk fikir ve felsefe hayatının da önemli isimlerinden olan Ahmet Midhat, Batı'dan gelen felsefi fikirlere de ilgi göstermiş, konuyla ilgili pek çok eserler yazmış ve çevirmiştir. 1871-1872 yıllarında yayınladığı Dağarcık mecmuası da bunlardan birisidir. Ahmet Midhat, Dağarcık'taki bazı makaleler nedeniyle "materyalist, pozitivist, ateist" gibi eleştirilere maruz kalmış ve Rodos'a sürgün edilmiştir. Fakat eserlerinden hareketle görüyoruz ki Ahmet Midhat, asla ateist veya materyalist olmamıştır. Bugün Dağarcık yeniden okunduğunda Ahmet Midhat'ın materyalizmi bütünüyle benimsemediğini ve Dağarcık mecmuasının fikri ve felsefi bir mecmua olarak yeniden incelenmesi gerektiğini görmekteyiz.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Midhat, Ahmet Mithat, Dağarcık, materyalizm, pozitivizm

Sarıdoğan, Koray. "Ahmet Midhat ve Dağarcık Mecmuası Üzerine Bazı Tespitler". *İdil* 3.11 (2014): 137-146.

Sarıdoğan, K. (2014). Ahmet Midhat ve Dağarcık Mecmuası Üzerine Bazı Tespitler. *İdil*, 3 (11), s.137-146.

[1] Yüksek Lisans Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı,koraysaridogan@gmail.com

SOME POINTS ON AHMET MİDHAT AND *DAĞARCIK* MAGAZINE

ABSTRACT

Ahmet Mithat Efendi, who was one of the important people of Osmanlı literature that was living some changes on all fields with the Tanzimat, was known with his literary works. In the same time Ahmet Midhat is one of the important people of Turkish idea and philosophy life and he interested philosophy ideas which came from West, wrote and translated a great many works about that. Dağarcık, which he published in 1871-187, was one of that works.Because of some articles in Dağarcık, some people accusationed Ahmet Midhat about he was a materialist and atheist and he was exiled to Rodos.But according to his works, we see that Ahmet Midhat has never been a materialist or atheist.By reading the Dağarcık today again, we can see that he hasn't been adopt the materialism entirely and must be analised the Dağarcık again as a ideational and philosophical magazine.

Keywords: Ahmet Midhat, Ahmet Mithat, Dağarcık, materialism, positivism

.

.

Tanzimat Fermanı ile birlikte Osmanlı'nın yakın dönemde Batı'da cereyan eden fikirlere açılması, yalnız siyasi değil sosyal, kültürel, ilmi, edebi ve felsefi boyutlarda da olmuştur. Edebiyat mecrasının önde gelen isimlerinden Ahmet Midhat Efendi, bu anlamda edebiyat bilimi ve tarihi içerisinde ağırlıklı olarak edebi eserleriyle tanınsa da yapılan çalışmalarla onun ayrıca bir fikir adamı olduğunu da görmekteyiz. Felsefe alanında çağdaşlarının aksine tercümelerle yetinmeyip telif eserler de ortaya koyarak bir adım öteye geçen Ahmet Midhat, erişebildiği her kaynağı ele almaya ve halkın diliyle halka anlatmaya çalışmıştır. Ahmet Midhat'ın pek çok yayını ve eserinin yanında, felsefi açıdan öne çıkan *Dağarcık* mecmuası, 1871-1872 yılları arasında on beş günde bir, on sayı olarak yayınlandıktan sonra kapanmış, Ahmet Midhat Efendi'nin Ebüzziya Tevfik ile Rodos'a sürülmesiyle *Dağarcık* macerası bitmiştir. Derginin kapatılması ve Ahmet Midhat'ın sürgün edilmesinin gerekçesi ise mecmuada din aleyhtarlığı ve materyalizm savunmasına yer verilmesi olmuştur. Bugüne kadar yapılan pek çok çalışmada Ahmet Midhat'ın asla bütünüyle materyalizm ve türevi akımlara kapılmadığı, aksine, bu akımlarla ilgili hemen her beyanının sonuna *Kurân*'a bağlılığını ve *Kurân*'ın da zaten bilime aykırı olmadığını ifade ettiğini, felsefeye aykırı görmediği kutsal kitabın felsefeden üstün olduğunu mutlaka dile getirildiği görülse de bazı çalışmalarda, Ahmet Midhat'ın materyalizmi adeta beyan etmişçesine kabul ettiği söylenmiştir. Bu çalışmada kısa ve öz olarak bu algıyla ilgili bazı dikkatler sunulmakla beraber, yalnızca Ahmet Midhat'ın "materyalist" fikirlerle örülü yazılarıyla anılan Dağarcık mecmuasının, aslında pek çok başka konuya da eğilmiş olması ile ilgili notlar paylaşılacaktır.

Dağarcık ve Ahmet Midhat Efendi

Ahmet Midhat, Tanzimat ile birlikte edebi hayatımıza giren yeni türlerin bir anlamda deneysel olarak ele alındığı ve uygulandığı, tercüme ve adaptasyonlar ile telif eserler arasında henüz çok da olgunlaşmamış bir geçiş döneminin yaşandığı bu dönemde, felsefi yaklaşımları henüz tam oturmamış, yüzeysel ancak bu alana son derece ilgili ve hevesli bir durumdadır. Felsefi anlamda telif eserler ihtiva eden yayınlardan birisi onun çıkardığı *Dağarcık* mecmuasıdır. Öyle ki Münif Efendi'nin önderliğiyle çıkan Mecmua-ı Fünun ile Ahmet Midhat Efendi'nin önderliğinde çıkan Dağarcık Dergisi'ndeki felsefi yazılar hariç tutulacak olursa, başlangıçta genel olarak sadece tercümelere yer verildiği anlaşılmaktadır. (Akgün, 1999: 481)

Öte yandan, Türk fikir hayatında ilk defa Ahmet Mithat'la Batı'nın felsefe problemleri üzerinde düşünülmeye başlanır. O zamana kadar Tanzimat düşünürlerini ve Yeni Osmanlıları tasalandıran yalnız siyasi düşünceydi. (Ülken, 1994: 115)

Ahmet Midhat, Dağa*rcık* mecmuasının 10 sayılık macerasında çeşitli konularda birçok telif ve tercüme makaleler, bazı tercümelerin sonuna kendi yorumları ve bazı sayılarda okuyuculardan gelen yazılar ile Recaizâde'nin de birkaç makalesine yer verir. Bu mecmualardaki eğilimi ağırlıklı olarak materyalist ve pozitivist olsa da Ahmet Midhat, hiçbir zaman bütünüyle bu nevi felsefî akımlara bağlılığını belirtmez, aksine her lafı geçtiğinde İslâm'ı ve *Kurân*'ı öne çıkararak, *Kurân*'ın üzerinde kitap ve görüş tanımadığını dile getirir. Ancak gerek dönemi şartlarında, gerekse bugünün bazı değerlendirmeleriyle bakıldığında Ahmet Midhat'ın adeta materyalizm ışığında ateizmi destekler tavırda olduğu iddia edilmektedir. Yazarlık hayatının ilk dönemlerindeki bu yeni fikirlere olan merakıyla giriştiği tercüme ve telif eserleri sonrası, ikinci bir dönem olarak ele alabileceğimiz dönemde tamamen dine yönelmesinin, adeta bir özür gibi algılandığı bile olmuştur. Bu anlamda 1892 tarihli "*Ben Neyim-Hikmet-i Maddîyeye Müdafaa*" eseri de bu yanlış algıyı destekler nitelikte addedilmiştir. Ahmet Midhat, "*Ben Neyim*"de bir tür özeleştiri yapar ve Allah ile dine bağlılığını net bir şekilde dile getirir. Ancak bu özeleştiri içerisinde, onun asla tamamen materyalizm etkisine girdiğine yönelik ifadeler yoktur. Aksine, birazdan belirteceğimiz gibi, basit bir eğilime işaret eden bir anlama çabası vardır.

Sözgelimi, "*Ben Neyim*"in ülkemizdeki iki çeviriyazısı baskısından biri olan Şûle Yayınları baskısının önsözünde kullanılan "Gençlik yıllarındaki fikirlerinde ateist iken, sonradan ateizmi ve materyalizmi savunan yazarlara tenkit yazıları ve kitaplar yazmıştır" nevinden ifadelerin aksine Ahmet Midhat, daha *Dağarcık* yazılarını yazdığı zaman bile, pek çok makalesinde yola çıkış noktasının materyalizm olması ancak bu felsefi akım ile ilgili bilgilerinin yüzeysel olmasından doğan kafa karışıklığı yer yer göze çarpmasına rağmen asla tam anlamıyla maneviyattan ve dinden vazgeçmez. Söz konusu baskıda belki de bu tür bir tespitte bulunulmak istenmese de oldukça hassas bir ayrım olduğunu düşündüğümüz için burada bahsetmek istedik. Zira; onun Dağarcık Dergisi'ndeki materyalist içerikli yazıları, derin düşünce ürünü olmaktan uzak, Batılı kaynaklardan aktarılmış fikir ve görüşlerle, halk seviyesindeki gündelik bilgilerden ibaret olarak görülmelidir. (Akgün, 1999: 492)

Büsbütün bir kabullenme olarak nitelendirilmemesi gereken, yeni gelen fikir ve kaynaklara duyulan ilgi ve merakın, yüzeysel şekilde ele alınmasının ve saf bir dille ifade edilmesinin arkasındaki tek arzu, *Dağarcık*'ın sunuş yazısı olan *İfâde-i Merâm*'da söylendiği gibi: "Bunlar kaleme alındığı zamân elbette kaleme alan zât aslında bir istifâde görmüş de onun için kaleme almıştır. Öyle ise bu istifâdeyi vatan karındaşlarına ta'mîm etmek vatanperverlik şanındandır" (Ahmet Midhat, 1871: 3) gibi, halkı bilinçlendirme arzusundan başka bir şey olmadığı görülmektedir. Ne var

ki dönemin şartları nedeniyle yanlış anlaşılmış ve Ahmet Midhat'ın sürgüne gönderilmesine neden olmuştur.

Ahmet Midhat'ın, bu felsefi konuları yüzeysel şekilde ele almasıyla ilgili olarak Orhan Okay'ın "Ahmet Midhat Efendi'nin sistematik bir filozof olmadığına hükmetmek güç değildir" (Okay, 1975: 424) ve "Öyle anlaşılıyor ki Ahmet Midhat'ın Dağarcık'ta ileri sürdüğü kanaatler, şuurlu bir materyalist görüşün mahsûlü değil, olsa olsa, pek çok yazısında olduğu gibi Batı kaynaklarından tesadüfî olarak elde ettiği ve kendisine cazip gelen birtakım yeni bilgilerin söylenmesinden ibaretti" (Okay, 1975: 424) tespitleri önem teşkil eder. Bu yüzeyselliğin bir kanıtı da, "*Dünyada İnsanın Zuhûru*" makalesinde insanı, yapısı ve yaşayışıyla maymun ve orangutanları benzettiği, yani kalemen tamamen evrimi savunmasa da bu fikri içeren kaynaklardan hareketle yazdığı makaledir. İnsanla maymunu benzetirken insanı "en mükemmel şekilde" görmesi, evrimi tamamen kabul edemediğinin de göstergesidir. Zira;

> Ahmet Mithat'ın bu görüşleri, Darwin'in evrim kuramı ile hiç bağdaşmamaktadır. Çünkü Darwin, defalarca, evrimin sebebi olarak gördüğü "doğal ayıklanma"nın mükemmelliğe götürmediğini vurgulamıştır. Hattâ, öyle ki, Darwin, insanı "primatlar " sınıfına tasnif etmiştir. Oysa Ahmet Mithat, insanı mükemmel düzeyde kabul etmiş ve onun maymunlarla aynı sınıfta olmasını abes karşılamıştır. (Öktem, 1992: 249)

Bu durumun ötesinde Ahmet Midhat, din karşısında felsefeyi değersiz görmemekle beraber, hakikati arama yolunda felsefe ile aynı gayeye yöneldiğine inandığı dinin, toplumu yönlendirme bakımından felsefeden daha etkili olduğunu düşünmüştür. (İslâm Ansiklopedisi, 1989 :102)

Ahmet Midhat Efendi'nin materyalizm tartışmalarına neden olan makalelerin başında gelen "Divârdan Bir Sadâ" makalesinde, konu tenasühe (reenkarnasyon) geldiğinde, tarafımızdan sadeleştirilen şu ifadeleri, tüm bu tartışmaları özetler niteliktedir: "Reenkarnasyon mu? Ben İslâmiyet davasından lezzet alıyorum. Yüce Kuran'ın telkin ettiği esasları, her esasın bin kat üzerinde buluyorum. Felsefeyi, Kuran'ın hükmünde gördüğüm yüce fikirlere nispetle sefillerin en sefili, derecesinde görüyorum."(Ahmet Midhat, 1871: 103) Bu bakımdan, çok uzağa gitmeye pek de gerek yoktur. Bizzat Ahmet Midhat, sürgün yıllarında yazdığı "*Menfa*" adlı eserinde bazı özeleştirilerle birlikte, "Dağarcık'a yazdığım sırada bazı felsefi fikirleri yine bazı İslâmi düşüncelerle kıyaslayarak İslâmiyet'in adeta tam bir felsefe olduğunu, diğer dinlerde fikir hürriyetinin engellendiği…"(Ahmet Midhat, 2002: 169) nevinden ifadeler kullanarak, İslâmiyet'teki fikir hürriyetinin hiçbir dinde olmadığı düşüncesini, tıpkı *Dağarcık* makalelerinde olduğu gibi yıllar sonra yeniden tekrar

eder. "Uyanık fakat aynı nispette dağınık bir zekâ olan Ahmet Midhat Efendi'nin bile felsefeye bakışı, zaman zaman müsamahalı olsa da çok defa olumsuzdur" (Okay, 2005: 22) tespitini yapan Orhan Okay hocamıza ek olarak söyleyebiliriz ki bu olumsuz bakışın altında, Ahmet Midhat'ın, felsefenin maneviyattan uzak haline duyduğu endişe vardır. Maneviyattan yoksun ve duygusuz olan her şeye karşı temkinli ve tedirgin yaklaşan Ahmet Midhat'ı, *Dağarcık* döneminde haşır neşir olduğu materyalist eğilimlerden koparan en önemli hususlar, pozitivist olan Beşir Fuad ve onun pozitivist fikirlerin neden olduğu düşünülen intiharıdır.

İşte, Ahmet Midhat'ın 1884 yılından sonra yazdığı eserlerde dinsizlik hususunda gösterdiği telâş ve endişe, Beşir Fuad ve arkadaşları gibi zeki, mütefennin gençlerde gördüğü bu materyalist cereyanın uyandırdığı bedbinliktir. (Okay, 1975: 276)

Bununla birlikte, her ne kadar üzerine düşündüğü, okuduğu, tercüme ve telif eserler yazdığı bir akım olan materyalizm nevinden akımlarla haşır neşir olsa da bu akıma kapılanları yalnızca sürgün ve sonrasında değil, *Dağarcık* döneminde bile, yer yer sert bir üslupla eleştirir. İslâm'a her zaman sadakatle bağlı kalan, zaman zaman kafa karışıklığı yaşar gibi görünse de dinden asla kopamayan Ahmet Midhat,Schopenhauer'ın kötümser felsefesini, Draper'in din ile ilmin çatıştığı yolundaki görüşlerini eleştirdi. Ateist Buchner'i savunan Bahâ Tevfik ve arkadaşlarına karşı cephe aldı. (İslâm Ansiklopedisi, 1989:102).

Menfa'da bizzat Ahmet Midhat tarafından dile getirilen bir nokta da dikkate değerdir. Ahmet Midhat, dönemin dini konularla alakalı bütün kurumlarını teftişle mükellef olan ve şeyhülislama bağlı hareket eden resmî kurumlardan biri olan Bâb-ı Meşihat'ta, yazdığı yazıların din bakımından sakıncalı olmadığı kararının alındığını şu ifadelerle dile getirir: "Hele Allah'a şükürler olsun ki Bâb-ı Meşihat'ta eserlerim okunduktan sonra bunlarda küfre delil olacak hiçbir şey bulunamamış olması beni yeniden dünyaya gelmiş kadar memnun eylemiştir."(Ahmet Midhat, 2002: 171)

Yalnızca "*Ben Neyim*" eserini yazdığı geç dönemlerde değil, *Dağarcık*'ın yayınlandığı erken dönemde bile dinden tamamen koptuğuyla ilgili tek bir ifadesi olmayan Ahmet Midhat'ı herhalde bütünüyle materyalist olarak addetmek bu bilgiler ışığında zordur. Peki, Ahmet Midhat fikrî açıdan tam olarak nerede durmuştur? Bütünüyle bilimden, felsefeden ve dinden kopamayan Ahmet Midhat, yalnızca döneminin yeni ve yabancı kaynakları arasında kafası karışmış bir bilgi meraklısı mıdır?

Onun, din ile felsefeyi ve bilimi barıştırmaya çalıştığı, sanılanın aksine her iki kaynağın bilgileriyle hakikate ulaşmayı amaçlaması ile ilgili pek çok veriden

hareketle diyebiliriz ki Ahmet Midhat daha çok, yalnızca şu ya da bu değil, hem o hem bu tavrıyla, halkı aydınlatmak isteyen bir tür sentezci olabilir.

"Ahmet Midhat ne mutlak bir batı hayranı, ne de mutaassıp bir doğu müdafiidir. Her iki medeniyetin iyi ve kötü taraflarını tenkid süzgecinden geçirerek yeni bir sentez getirmektedir."(Okay, 1975: 424) Dağarcık'ta, söz konusu eleştirilere maruz kaldığı makalelerden "Divârdan Bir Sadâ, Velâdet, İnsan, İnsanın Dünyada Zuhûru" gibi makalelerde dahi her fırsatta, önce Batı kaynaklarından edindiği ve yorumladığı fikirleri ilettikten sonra, mutlaka dini açıdan da yorumlarını eksik etmemiş ve her iki kaynağın ortak yönlerini bir araya getirmiştir.

Dolayısıyla bilgiye olan merakı ve merakın doğurduğu heyecanı ile dönemin yeni şartları birleştiğinde, yanlış anlaşılma kurbanı olan Ahmet Midhat, *Dağarcık* dönemindeki süreci anlattığı sürgündeki kitabı *Menfa*'da, eleştiriler almaya başlayınca gidip söz konusu yazıları tekrar okuduğunu söyler ve *"Fakat ortada kâfirlikle suçlanmamı gerektirecek hiçbir şey göremeyince üzüntüm kat kat arttı"(Ahmet Midhat, 2002: 170)* ifadesini kullanır. Böylesine şaşkın bir durumda olması, yazılarının amaçlamadığı bir etki yaratmış olması yüzündendir ki, bu eleştiriyi mahlas ile yapan ve Basiret gazetesinde yayımlatan kişinin, dönemin ünlü hocalarından Hoca İshak Efendi olduğunu öğrenince "…bin kat daha üzüldüm" der. Müslüman bir hoca ve bilgin olan İshak Efendi, Ahmet Midhat'ın kendi ifadelerine göre uzaktan uzağa fikren ilgi duyduğu birisidir.

Ahmet Midhat'ın bizce mağdur duruma düşürüldüğü bu süreci ve tavrı ile ilgili olarak herhalde en net yorum, Orhan Okay'a aittir:

"Ahmet Midhat yeni bir insan tipidir. Batı medeniyetini bir rejim davası haline getiren Tanzimat yazarlarından da, yine batıyı bir örf ve adetler sistemi olarak benimseme taraftarı olanların da, hatta Beşir Fuad gibi pozitivist ve materyalist görenlerin de dışındadır." (Okay, 1975:425)

Dağarcık ve İçeriği

Çalışmamızın bu kısmına kadar Ahmet Midhat'ın *Dağarcık*'taki makalelerinden yola çıkarak eleştirilmesi ve kendisinin *Kurân* ve İslâmiyet ışığında felsefe ile dini ele alarak, sentezci bir algıyla halkı bilinçlendirme arzusunda olduğunu anlatmaya çalıştık. Çalışmamızın kalan kısmında ise kısaca *Dağarcık* mecmuasının içeriği üzerinde duracağız.

Bu zamana kadarki akademik çalışmalarda Dağarcık, Ahmet Midhat Efendi'nin söz konusu fikirleri için kaynak olarak kullanılan ve daha çok bahsi

geçen makaleler ile ele alınan bir mecmua olmuştur. Dağarcık ile ilgili bütün bir çeviri çalışması henüz yayımlanmasa da, bu 10 sayı içerisinde yalnızca sözü edilen türde makaleler bulunmamaktadır.

Ahmet Midhat, yalnızca romanlarından yola çıkılarak ele alınan bir "romancı, yazar" olmasının yanında *Dağarcık* dergisinde tam bir "aydın, entelektüel" tavrıyla karşımıza çıkar. Bazı sayılarda okurlardan gelen makaleler, mektuplar, çeviriler ve Recaizâde Mahmud Ekrem'in bazı yorumları, çevirileri dışında tamamı Ahmet Midhat tarafından yazılan makalelerde ele alınan temaları şöyle tasnif edebiliriz:

İnsanın ve kâinatın yaradılışı/varoluşu, Sosyoloji, Tarih, Dil ve edebiyat, Hayvanlar ve bitkiler, Bilim-Felsefe-Din, Biyografiler

Kısaca değinmek gerekirse; *Dağarcık*'ın omurgasını oluşturan bilimsel, felsefi ve dini yazılarda insanın yaradılışı, yeryüzünde varoluşu, yaşayışı, medeniyet ve cemiyet gibi unsurlar açısından bir arada oluşu ve ilişkileri ele alınırken tüm bu konular, hiçbiri diğerine üstün tutulmadan hem bilim, hem felsefe ve hem de din açısından ele alınıyor.

Hayvanlar konusuna özel bir ehemmiyet veren Ahmet Midhat, özellikle karıncalar, arılar, kunduzlar gibi hayvanların cemiyet halinde yaşayışına ve çalışmasına dikkat çekerken insanlara ders çıkaracak hükümlerde de bulunuyor. Nispeten az yer verildiği görülse de, onlara bir mikroskop ile bakıldığında bitkilerin de ayrı ve koca bir âlem olduğuna dikkat çeken Ahmet Midhat Efendi, bir makalesinde onların da hissiyâtı olduğunu söylüyor. Bu durumun da, daha önce değindiğimiz hususlar açısından düşünüldüğünde, materyalizm iddialarına istinaden dikkat çekici bir tespit olduğu söylenebilir.

Dil ve edebiyat konuları, diğer konulara nazaran daha az yer kaplasa da, erken dönem yayınlardan olan *Dağarcık*'ta yer alan "*Osmanlıca'nın Islâhı*" makalesindeki sadeleştirme konusunun ele alınması dikkate değerdir. Bu başlık altında olmasına rağmen, felsefe başlığıyla ortak bir konu sayılabilecek bir dizi makalenin de, bilimsel tartışma yöntemleri ile ilgili olduğu görülmektedir.

Ahmet Midhat Efendi'nin, insanların birbirleriyle bir konu hakkında tartışırken, sohbet ederken nasıl davranmaları gerektiğini yöntemler halinde anlattığı, konu ile ilgili birkaç makale de kaleme alarak didaktik tavrını koruduğu görülmüştür.

Dergide yayımlanan tarih ile ilgili yazılarda, özellikle yakın dönem savaşlarından Osmanlı-Rus Savaşı, Kırım Savaşı gibi olaylar detaylı olarak anlatılmıştır.

Sosyal konulardaki makaleler çoğunlukla ders verici niteliktedir ve yardımlaşma, ahlak, fakirlik-zenginlik, cömertlik-cimrilik, intikam ve benzeri gibi konularda hükümler içermektedir. Bunların yanında bilgilendirme amacıyla yazılan "*Yahudilerin Bâzı Âdâtı*" ya da "*Cezâ-yı İdâm*" gibi yerel olmayan konular da yer almaktadır. Öte yandan toplum ve medeniyet tarihine de yer yer değinen Ahmet Midhat Efendi'nin, insanların düşünce biçimlerini ve sosyal tavırlarını eleştirerek "doğru olan"ı gösterdiği yazıların da hem *Dağarcık* dergisinin içeriğini ortaya koymak açısından, hem de Ahmet Midhat Efendi'nin süreli yayınlara bakışını idrak edebilmek açısından önemli noktalar olduğu görülmektedir.

Biyografiler sınıfına giren makalelerde ağırlıklı olarak Voltaire, Dyojen gibi filozofların ve düşünce adamlarının hayat hikâyeleri bulunmaktadır.

Bu tasnif ve içeriklere baktığımızda *Dağarcık*, yalnızca Ahmet Midhat Efendi ve materyalizm ile ilgili makaleleri değil, Türk fikir, felsefe, edebiyat ve gazetecilik hayatının da önemli bir kaynağı olmasından hareketle, bütünüyle çeviri yazıya aktarılması gereken bir kaynaktır.

SONUÇ

Dağarcık, Tanzimat'la birlikte fikrî hayatımıza girmeye başlayan felsefi ve bilimsel yaklaşımların, heyecanla ele alındığı, bu nedenle bu anlamda bir yüzeyselliğin söz konusu olduğu, bir anlamda "deneysel" dönemin bir ürünü olarak karşımıza çıkan mecmualardandır. 1871-1872 yılında Ahmet Midhat Efendi tarafından yayımlanan mecmuadaki bazı makaleler, onun bir materyalist ve ateist olarak eleştirilmesine neden olmuşsa da, gerek mecmuadaki makalelerden, gerek daha sonra Ahmet Midhat Efendi tarafından yazılan özeleştirilerden ve gerekse bu kaynaklardan yola çıkılarak yapılan akademik çalışmalardan hareketle söylenebilir ki Ahmet Midhat Efendi, hiçbir zaman bütünüyle materyalist olmamıştır. Bu kaynaklardan beslenmiş, yüzeysel yaklaşımı ve heyecanıyla bu fikirlere kapılmış gibi görünse de her fırsatta İslâm ve *Kurân*'a öncelik vermiş ve iki farklı kaynağı kullanarak bir sentez yaratmaya çalışmıştır.

Materyalizm ve ateizm eleştirisi ile sürgüne gönderilmesi gibi durumlara baktığımızda, Ahmet Midhat'ın gerek ona "yazı makinesi" lakabının verilmesine neden olan bilgi açlığı ve tecessüs duygusu, gerek birçok konuyu aynı anda düşünme ve anlama hevesi ve yeteneği ve gerekse dönemin yeni gelen kaynaklarını tanıma

sürecindeki heyecanı gibi nedenlerle, bazı kesimlerce gerektiği gibi anlaşılamamıştır.

Öte yandan *Dağarcık*, muhteva ettiği, çok çeşitli konular hakkında ilgili yazılar göz önüne alındığında, bugüne kadar olduğu gibi yalnızca Ahmet Midhat Efendi ve materyalizm ilişkisi bağlamında değil, daha pek çok konuda Türk fikir tarihinin dikkate şayan kaynaklarından biri olarak ele alınmalıdır. Bu açıdan, deneyselliğine ve dönemin heyecanından kaynaklı yüzeyselliğine rağmen, hem döneminin hem bugünün entelektüel birikimine önem arz eden katkısı olan *Dağarcık*, aynı zamanda Türk edebiyatının da mühim isimlerinden olan Ahmet Midhat'ın kaleminden ve matbaasından çıkması nedeniyle, Latin harflerine ve bugünün Türkçesine tamamen aktarılması gereken bir mecmuadır.

KAYNAKLAR

Ahmet Midhat, **Menfa**, Yay.Hazırlayan: Handan İnci, İstanbul: Arma Yayınları, 2002

Ahmet Midhat, **Dağarcık**, 1871-1872, İstanbul

AKGÜN, Mehmet, "**1839-1920 Yılları Arasında Türkiye'de Aydınlanmanın Uzantısı Olarak Temsil Edilen Felsefi Akımlar**", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt:40, Sayı:1, 1999

OKAY, Orhan, **Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Midhat Efendi**, Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları No: 429, 1975

OKAY, Orhan, "**Ahmet Midhat Efendi" Maddesi**", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi 2, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1989

OKAY, Orhan, **Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı**, İstanbul: Dergâh Yayınları, Ekim 2005

ÖKTEM, Ülker, "**Charles Darwin'in Evrim Kuramı'nın Tanzimat'taki Etkileri**", Araştırma Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü Dergisi (1992), 241-253

ÜLKEN, **Hilmi Ziya, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, İstanbul: Ülken Yayınları, 1994.